

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA KORPORATIV BOSHQARUVNI HUQUQIY TA'MINLASH

Abdurasulov Abdumannop Abdumajidovich

O'zbekiston Milliy universiteti, ijtimoiy fanlar fakulteti biznes huquqi mutaxassisligi
magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7858866>

Annotatsiya. Ushbu maqolada aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvni huquqiy ta'minlash borasida ma'lumotlar, shuningdek, korporativ munosabatlar ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari ham o'z aksini topadi.

Kalit so'zlar: samaradorlik, tadbirkorlik, birja, korporativ boshqaruv, moliyaviy mustahkamlik, korporatsiya.

LEGAL PROVISION OF CORPORATE MANAGEMENT IN JOINT STOCK COMPANIES

Abstract. This article reflects information on the legal provision of corporate governance in joint-stock companies, as well as the rights and obligations of participants in corporate relations.

Keywords: efficiency, entrepreneurship, Stock Exchange, corporate governance, financial strength, Corporation.

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВАХ

Аннотация. В данной статье отражена информация о правовом обеспечении корпоративного управления в акционерных обществах, а также права и обязанности участников корпоративных отношений.

Ключевые слова: эффективность, предпринимательство, фондовый рынок, корпоративное управление, финансовая устойчивость, корпорация.

INTRODUCTION

Korporativ boshqaruv munosabatlari sohasi ushbu yo'nalishdagi institutlar samaradorligini oshirishda katta imkoniyatga ega hisoblanadi. Har qanday davlatning iqtisodiyoti o'zaro aloqada faoliyat ko'rsatuvchi va shu bilan bir paytda bir-biri bilan raqobatlashuvchi ko'p sonli unsurlardan tarkib topgan ko'p pog'onali va qatlamli tizimni ifodalaydi, bu unsurlarning asosiysi tadbirkorlik hisoblanadi. U siz zamonaviy bozor iqtisodiyoti bir maromda va uzluksiz faoliyat ko'rsatishi va barqaror rivojlanishi mumkin emas. Shularni inobatga olib ishida tadbirkorlik, uning Aksiyadorlik shaklining maqsadi va faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan.

MAIN PART

O'zbekiston Respublikasida aksiyadorlik jamiyatlarida samarali boshqarish tizimini tashkil etishda korporativ boshqaruvni takomillashtirish yo'llari, korporativ boshqaruv standartlarini kiritishda rag'batlantirish masalalarig aloha ae'tibor qaratish joiz. Jumladan, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tarkibiy o'zgarishlar va yuksak texnologiyalarga asoslangan zamonaviy korxonalarini yanaa rivojlantirish dasturidagi vazifalardan kelib chiqqan holda aksiyadorlik jamiyatlariga zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish investitsiyalarni jalb etish, innovatsion jarayonlarni rivojlantirish korporativ boshqaruv tizimini yanaa takomillashtirish zarurligini ko'rsatmoqda. Asiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv bo'yicha ilg'or xalqaro tajribani

o'rganish asosida aksiyadorlik jamiyatlarining yangi namunaviy tuzilmasi ishlab chiqildi. Shu tariqa zamonaviy korporativ boshqaruv tizimi talablarini inobatga olgan holda, Lavozim va kasblarning yangi kalssifikatori ishlab chiqildi va tasiqlandi.

Davlatimiz rahbari Shavkat Miromonovich Mirziyoyev o'zining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi №PF-4947 sonli Farmoning iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlarida ta'kidlaganidek, 3.4.-bandida - "Iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini rag'batlantirishga qaratilgan institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirish". Korporativ boshqaruvning samarali rivojlanishiga erishish uning asl mohiyatini chuqur anglash va tushunishni, uning ilmiy soha sifatida shakllanishiga imkon bergan ilmiy-nazariy endashuvlarini tadqiq qilishni taqozo etadi.

Aynan korporatsiyalar sanoati rivojlangan mamlakatlar iqtisodiy kuchining, milliy iqtisodiyotlarning jahon bozorida raqobatbardoshligining asosini tashkil qilishini tan olish lozim. Bu haqda quyidagi dalil ham guvohlik beradi: garchi yirik korporatsiyalar zimmasiga tadbirkorlik tuzilmalari tarkibida kichik ulush to'g'ri kelsada, aynan ular milliy iqtisodiyotning yuzi va sifatini, uning jahon xo'jaligidagi raqobatbardoshligini belgilab beradi. Masalan, AQShda korporatsiyalar sanoat firmalari umumiy sonining atigi 18 foizini tashkil etsada, biroq bunda sanoat mahsulotlari hajmining 90 foizini ishlab chiqaradi. Shu sababli, Dj. K. Gelbreyt va boshqa bir qator tadqiqotchilar yirik korporativ tuzilmalarni sanoat tizimining asosi sifatida ko'rib chiqadilar.

Ta'kidlash joizki, korporatsiyalarning shakllanishi va rivojlanishi milliy iqtisodiyotning rivojlanish tendensiyasi hisoblanadi, chunki yirik korporativ tizimlar rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotining ham, butun jahon xo'jaligining ham asosini tashkil qiladi. Ular ishlab chiqarishni makroiqtisodiy tartibga solishni optimallashtiradi, iqtisodiyotni modernizatsiyalash strategiyasini shakllantirish va amalga oshirishda davlatning hamkori sifatida ishtirok etadi. Korporatsiyalarning u yoki bu mamlakat iqtisodiy tizimidagi o'rni va roli ularning umumiy takror ishlab chiqarish jarayonidagi faoliyati, uning resurslar bilan ta'minlanganligi bilan belgilanadi. Yirik tadbirkorlik ishlab chiqarishni yuqori darajada umumlashtirish, kapitalni birlashtirish va markazlashtirishga asoslanadi. U sanoat ishlab chiqarish salohiyatining negizini tashkil qiladi.

O'zbekistonda aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish masalalari Fuqarolik kodeksi, «Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida»gi, «Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida»gi va boshqa qonunlar, Prezident farmonlari va qarorlari, hukumat qarorlari, idoraviy normativ-huquqiy hujjatlar, shuningdek, aksiyadorlik jamiyatlarining ichki hujjatlari bilan tartibga solinadi.

Korporativ munosabatlar ishtirokchilarining huquq va majburiyatlarini obyektiv hisobga olish, ularni to'g'ri muvofiqlashtirish va "umumiy mahraj"ga keltirish lozim. Bunda, korporatsiya – bu o'z maqomiga, maqsadlari va vazifalariga ega bo'lgan yuridik shaxs ekanini va ular korporatsiya faoliyatida ishtirok etayotgan shaxslar va bu shaxslar guruhlarining holatiga har tomonlama mos kelavermasligini unutmazlik darkor.

Bank, investitsiya va sug'urta faoliyati sohalarida, shuningdek davlat tashkilotlarini xususiyashtirishda aksiyadorlik jamiyatlarini tashkil etishning va ular huquqiy holatining o'ziga xos xususiyatlari qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida O'zbekiston Respublikasining aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo'llaniladi.

Korporativ boshqaruvning me'yorlari quydagilarni o'z ichiga oladi.

I. Maqomiy huquqning me'yor va qoidalari – davlat tomonidan ishlab chiqarilib, aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatini tartibga soladi (markazlashgan me'yorlar). Ularga kompaniyalar haqida qonunlar, qimmatli qog'ozlar haqidagi qonunchilik, aksiyadorlar huquqlarini va investitsiyalarni ximoya qilish qonunlari, iqtisodiy nochorlik, soliq qonunchiligi va boshqalar kiradi.

II. Aksiyadorlik jamiyatlar tomonidan kuchga kiritiladigan va uning ichki hayotini tartiblashtiradigan me'yorlar (aksiyadorlik korporativ me'yorlar): korporativ boshqaruvning ixtiyoriy qabul qilingan andozalari haqidagi o'zaro kelishuv va kompaniya darajasida ularni amalga oshirilish tartibini belgilaydigan ichki me'yorlar (korporativ qimmatli qog'ozlar listingiga talablar, kodekslar va korporativ boshqaruv bo'yicha tavsiyalar).

III. Tashkiliy deb nomlanuvchi shartnomalarda, ya'ni boshqa tomonlar bilan ish aloqalarini o'rnatish, davom ettirish, to'xtatish (bir so'z bilan aytganda tashkil qilishga) qaratilgan kelishuvlarda berilgan me'yorlar.

IV. Umumjamiyat amaliyoti va biznes yuritish madaniyati.

Korporativ huquq bu – korxonada ishlab chiqilgan qoidalar tizimi bo'lib, manfaatdor tomonlarning irodasini ifodalaydi va tashkilot faoliyatining turli tomonlarini tartibga soladi.

Korporativ huquqning belgilari:

- korporativ huquq me'yorlardan, ya'ni umumiy xarakterga ega bo'lgan o'zaro munosabatlar qoidalaridan tarkib topgan;

- korporativ huquq o'zi bilan tashkilot faoliyatining barcha tomonlarini tartibga soluvchi me'yorlar tizimini tashkil qiladi;

- korporativ me'yorlar tashkilotning har bir a'zosi, korxonaning har bir xodimi uchun majburiydir;

- korporativ me'yorlar, odatda, yozma shaklda ifodalanadi va ularni o'rnatish shakli sifatida korporativ hujjatlar xizmat qiladi;

- korporativ me'yorlar korxonada qabul qilinadi va alohida mustaqil birlashma jamoasining irodasini ifodalaydi;

- korporativ me'yorlar buzilganda, majbur qilish yo'li bilan ta'minlanadi.

Aksiyadorlar qoldiq mulk egalari sifatida o'z zimmalariga olayotgan tavakkalchilik xatari evaziga muayyan kafolatlangan haq-huquqlarga ega bo'lishlari shart. Mulkka daxldorlik, aksiyalarni o'tkazib berish huquqi, foydadan o'z ulushini olish va muhim korporativ qarorlar qabul qilinishida ishtirok etish huquqlarini shu jumlagi kiritish mumkin. Agarda aksiyadorlarga erkin huquq berilmasa, ular tez orada jamiyatga bo'lgan ishonchini yo'qotadi. Bu jamiyatga investitsiya jalb etish imkoniyatini mushkullashtiradi hamda butun faoliyat barqarorligini xavf ostiga qo'yadi.

Korporativ boshqaruvning murakkab va ziddiyatli tabiatini e'tiborga olib, mamlakatimizda aksiyadorlik jamiyati aksiyadorlari uchun korporativ hamjamiyatining har xil qatnashchilari bilan uning faoliyatini boshqaruvchi turli organlari o'rtasidagi kelishuvlar

va ziddiyatlarni hal etish mexanizmini shakllantirish muammosi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu munosabat bilan korporativ xatti-harakat mexanizmini tartibga soluvchi turli ko'rinishdagi kodekslar, xususan, aksiyadorlar manfaatlarini ta'minlash masalalari, boshqaruvchining aksiyadorlik jamiyatining umumiy yig'ilishi oldida hisob berishi masalalarini ifodalovchi qoidalar ishlab chiqilishi zarur.

Aksiyadorlik jamiyati faoliyatiga ana shunday kodekslarning tatbiq etilishi xorijda keng yo'lga qo'yilgan bo'lib, davlat organlari hamda nohukumat tashkilotlar tomonidan korporativ xatti-harakat kodekslari, korporativ axloq va ishchanlik aloqalari masalalari yuzasidan uslubiy qo'llanmalar va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Korporativ me'yoriy hujjatlar quyidagi talablarga javob berishi shart: - obyektiv haqqoniylikni aks ettirishi;

- amaldagi qonunchilikka zid kelmasligi;
- kompaniyaning barcha a'zolari va xodimlari uchun tushunarli bo'lishi;
- me'yorlarning betartib to'plamini tashkil qilmasdan, balki ma'lum bir tuzilmaga ega bo'lishi;
- barcha zarur rekvizitlarga ega bo'lishi.

Korporativ boshqaruv kodeksi – ixtiyoriy belgilanuvchi andozalar va ichki me'yorlar yig'indisi bo'lib, korporativ munosabatlarning tartibini o'rnatadi va tartibga soladi. Kodeks korporatsiyadagi korporativ boshqaruvning barcha muhim elementlariga taaluqli bo'lgan asosiy me'yorlardan va tavsiyalardan tarkib topishi kerak. Emitentlarning Kodeks qoidalariga rioya qilishidan asosiy manfaatdorligi qimmatli qog'ozlar bozori orqali ularning investitsiyalarni jalb qilishga intilishidir.

Korporativ boshqaruv tizimi amal qilayotgan xar bir davlatda o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, ijtimoiy – iqtisodiy holatiga mos ravishda turlicha bo'ladi. Mamlakatda korporativ boshqaruvning rivojlanganlik darajasi aksiyadorlarning huquqlari, ularning kapitali va aksiyadorlik jamiyatlarining rivojlanganlik holati bilan bevosita bog'liqdir.

CONCLUSION.

1. Boshqaruv muammolari murakkablashuvdagi sifat bosqichi ko'p sonli aksiyadorlarga va murakkab tarkibga ega bo'lgan yirik kompaniyalar (aksiyadorlik jamiyatlari, xoldinglar, moliya-sanoat guruhlarini)ning shakllanishi natijasida yuz berdi.

Aksiyadorlik jamiyat yuridik shaxsni ta'xis etish yoki qayta tashkil etish (qo'shib yuborish, bo'lish, ajratib chiqarish, o'zgartirish) yo'li bilan tashkil etilishi mumkin.

2. Jamiyatni ta'xis etish, uning ustavini tasdiqlash to'g'risidagi va muassis tomonidan jamiyatning aksiyalari haqini to'lash uchun kiritilayotgan qimmatli qog'ozlarning, o'zga mulkiy huquqlarning yoki pulda ifodalanadigan bahoga ega bo'lgan boshqa huquqlarning pulda ifodalangan bahosini tasdiqlash haqidagi qarorlar muassislar tomonidan bir ovozdan qabul qilinadi.

Kompaniya mulkdorlari sifatida mulkni joriy boshqarishda bevosita shaxsiy ishtirok etishdan voz kechgan ipvestitsiya va pensiya fondlari, sug'urta kompaniyalari singari yirik sarmoyadorlar paydo bo'ldi. Shuning uchun professional yollanma boshqaruvchilar kompaniyalarni boshqarishda muhim rol o'ynay boshladi. Bundan tashqari, so'nggi vaqtlarda korporativ mulkdan foydalanish jarayonida mulkdori bo'lmagan, lekin u yoki bu

tarzda unga aloqador shaxslar va tashkilotlar (kompaniya xodimlari, xududiy hokimiyat va b.) faol rol o'ynashga urinmoqda.

3. Korporativ boshqaruvning asosiy mazmuni aksiyadorlik jamiyatining faoliyatga jalb etilgan turli shaxslar mafaatlari muvozanatini o'rnatishdan iborat. Korporativ boshqaruvning murakkab va ziddiyatli tabiatini e'tiborga olib, mamlakatimizda aksiyadorlik jamiyati aksiyadorlari uchun korporativ hamjamiyatining har xil qatnashchilari bilan uning faoliyatini boshqaruvchi turli organlari o'rtasidagi kelishuvlar va ziddiyatlarni hal etish mexanizmini shakllantirish muammosi alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy korporatsiyalarda aksiyadorlar aksiyalarni xarid qilib, mablag'larini korporatsiya ixtiyoriga topshiradigan va ushbu sarmoyadan foydalanish samaradorligi bilan bog'liq xatarni o'z zimmasiga oladigan vaziyat yuzaga keldi. Ayni paytda, aksiyadorlar kompaniya faoliyatini joriy boshqarish vazifalarini hal etishda qatnashmaydilar va tashqi tashkilotlar bilan o'zaro munosabatlarda uni namoyon qilmaydilar. Korporatsiyani joriy boshqarish bo'yicha qarorlarni qabul qilish huquqi aksiyadorlar tomonidan yollanma menejerlarga topshiriladi.

4. Korporativ boshqaruvning mexanizmlari davlat tartibga solish organlari, sud organlari va ishbiarmonlar doiralarida ishlab chiqilgan ma'lum bir qoida, me'yor va andozalari asosi va doirasida ishlaydi. Ushbu qoida, me'yor va andozalarning majmuasi korporativ boshqaruvning institutsional asoslarini tashkil qiladi. Rivojlangan mamlakatlar qonunlari korporatsiya maqomini muayyan tashkiliy tuzilmaga, huquq va majburiyatlarga ega va haqiqiy mavjud bo'lgan yuridik shaxs sifatida belgilab bir vaqtning o'zida korporativ hamjamiyat ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni boshqarishning asosiy me'yorlari va mexanizmlarini ham belgilab beradi.

5. Kompaniya menejerlari va uning egalari (aksiyadorlar, sarmoyadorlar), shuningdek, boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasidagi kompaniyaning samarali faoliyatini taminlashga yo'naltirilgan o'zaro munosabatlar tizimi korporativ boshqaruv tizimi hisoblanadi. Xususan, korporativ boshqaruv - asosiy manfaatdor shaxslarning kompaniyani samarali boshqarishni tashkil etishdagi mafaatlari birlashtiriladigan tashkiliy, huquqiy va iqtisodiy chora-tadbirlar majmui bo'lib qoladi.

6. Korxonalar samaradorligini yaxshilash, shuningdek sof foyda miqdorini oshirish uchun davr harajatlari, ma'muriy harajatlar singari harajatlarni kamaytirish hamda asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida asosiy fondlarni yangilash, texnologik qayta jihozlash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

7. Korxonaning samarali faoliyat yuritishini ta'minlash maqsadida korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish uchun aksiyadorlik jamiyatining boshqaruvi javobgarligini oshirish bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilanishi lozim. Bunda quyidagi yo'nalishlar ahamiyatlidir:

- ustav fondini oshirish;
- qo'shimcha investitsiyalarni jalb qilish;
- korxonalar aksiyalarining investorlar uchun jozibadorligini oshirish maqsadida aksiyadorlik jamiyatida dividend siyosatini takomillashtirish;
- jamiyat aksiyadorlari, kuzatuv kengashi a'zolari va ijrochi organlar o'rtasida o'zaro ishonch va hurmatga asoslangan ichki korporativ munosabatlarni shakllantirish;
- aksionerlik jamiyati boshqaruv jarayonidagi ma'lumotlarning ochiqlik darajasini, shuningdek aksionerlik jamiyati boshqaruv organlarining hissadorlar yoki aksiyadorlar oldida

muntazam ravishda hisobot berib borishini taʼminlash;

- aksiyadorlik jamiyatida korporativ boshqaruv va boshqaruv funksiyalarga jaratilishini quydagicha koʻrishimiz mumkin.

- oʻz mulkining joriy boshqaruvida shaxsan qatnashishdan oʻz hohishi bilan voz kechgan mulkdorlar(aksiyadorlar);

- jamiyat mulkiga egalik qilmaydigan va begona mulkni boshqaradigan yonlanma menejerlar;

Koʻrinib turibdiki, mamlakat iqtisodiyotidagi Aksiyadorlik jamiyatlari uchun samarali korporativ boshqaruv tizimiga oʻtish muammolarini ijobiy hal qilish uchun tashkiliy-iqtisodiy sharoitlar yetarlidir. Biroq, agar XX asrning 90-yillarida Aksiyadorlik jamiyatlarini shakllanishining nazariy va amaliy masalalari koʻproq ahamiyatga ega boʻlgan boʻlsa, hozirgi paytda integratsion oʻzaro aloqalarning oqilona yoʻllarini izlab topish, strategik rejalashtirish va boshqarish, yirik integrasiyalashgan ishlab chiqarish tuzilmalarini optimal tarkibini yaratish, Aksiyadorlar huquqini himoyalash korporativ boshqaruv va nazoratning eng dolzarb muammolari qatoriga kiradi. Aksiyadorlar 2021-yilda xayriya xarajatlari chegarasini qayta koʻrib chiqadilar.

REFERENCES

1. Umarxodjaeva M.Gʻ., Ismailov A.R. “Korporativ boshqaruv-2” Oʻquv qoʻllanma. - TDIU, 2019. – 218 bet.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Qonuni №233-I “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish toʻgʻrisida (yangi tahriri)”, 1996 yil 26 aprel. Yangi tahriri OʻRQ-370 son bilan 2014 yil 06 mayda tasdiqlangan.
3. Bob Tricker – Corporate Governance, Principles, Policies and Practices, 3rd edition, Oxford online resources center, 2012 – 904pp
4. Oʻrmonov N.T., Ismailov A.R. “Korporativ boshqaruv: prinsiplar, siyosat va amaliyot”. Oʻquv qoʻllanma. – T.: Iqtisodmoliya, 2019. – 254 bet.
5. Tashxodjaev M.M., Umarxodjaeva M.G., Shermuxamedov A.K., Kayumova M.Sh. “Korporativ madaniyat” Oʻquv qoʻllanma. - TDIU, 2021. -169 b.
6. Elmiraev S. Korporativ boshqaruv. Oʻquv qoʻllanma. – T.: Iqtisod-moliya, 2019. – 415 bet.